

МОДЕЛЮВАННЯ МЕМОРАТИВНОЇ ПОЛІТИКИ РЕЖИМУ
«НОРМАЛІЗАЦІЇ» В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ НА ПРИКЛАДІ
ТЕЛЕВІЗІЙНОГО СЕРІАЛУ «30 ВИПАДКІВ МАЙОРА ЗЕМАНА»

Слесаренко Андрій

In the article analyzed modeling memorative politic in Czechoslovakia by period of the regime of «normalization» as example television series «Thirty cases of major Zeman. Historical events are shown from the point of view communist ideology of the period of «normalization».

Key words: *memorative politic, regime of «normalization», Czechoslovakia, television series «Thirty cases of major Zeman».*

Важливим інструментом моделювання меморативної політики в Чехословаччині періоду «нормалізації» (1969–1989 рр.) стали телевізійні серіали. Вони виконували в гусаківському «нормалізованому» суспільстві пропагандистську (висвітлення успіхів комуністичного будівництва), виховну (відтворення «соціалістично орієнтованих» громадян) та меморативну («пам'ять» як інструмент імплементації марксистсько-ленінського розуміння історії з позицій «правовірної» комуністичної ідеї) функції.

Серед телевізійних серіалів цієї доби на особливу увагу заслуговує детективний серіал «30 випадків майора Земана», режисер Їржі Секвенс (1922–2008 рр.) (далі – «Земан»). Створення фільму було присвячене тридцятиліттю Корпусу національної безпеки. Фільм мав на меті захищати та популяризувати діяльність органів безпеки соціалістичної Чехословаччини й висвітлити діяльність противників соціалістичного ладу, для чого у фільмі були задіяні найвідоміші та улюблені актори чехословацького кіно і телебачення (Владімір Брабец, Владімір Раж, Франтішек Немец, Ладіслав Мкрвічка, Ярослава Обермаєрова, Мілош Вілліг, Рената Долежелова та ін.). Процес створення фільму став прикладом безпрецедентного співробітництва Комуністичної партії Чехословаччини і МВС ЧССР з Чехословацьким телебаченням і учасниками знімальної групи. Зйомки тривали з перервами від 22 березня 1974 р. до 14 травня 1976 р. [7, 28]. Бюджет кожної серії фільму становив 1,5 млн. чехословацьких крон. Жоден інший телевізійний фільм доби «нормалізації» не міг зрівнятися з ним як за бюджетом, так і за організаційними заходами.

Сюжет серіалу є таким: молодий чеський робітник Ян Земан повертається в 1945 р. додому з фашистського концтабору. У рідному селі його радісно зустрічають всі, крім рідного батька, якого вбили під час сільського свята. Земан разом з колегами батька знаходить убивцю батька та того, хто видав його гестапо в 1942 р. Так починається його служба в органах безпеки, що триватиме майже тридцять років.

Серіал охоплює період з 1945 по 1973 рр. Кожна серія відповідає одному року з життя Яна Земана та історії Чехословаччини. У кожний із названих років відбувається один «випадок», що складає дію серії – за винятком 1947 р., в якому відбуваються два «випадки» [3]. Глядач, таким чином, не лише дивиться захоплюючий серіал, але і «згадує» повоєнну історію Чехословаччини у потрібному для режиму ракурсі. У сюжет серіалу майстерно вписується ідеологема боротьби з ворогами «соціалістичної держави», розроблена пропагандою ЧССР. У 1940-х рр. Земан веде боротьбу з недобитими фашистськими пособниками, що намагаються в зародку знищити нову, народну державу, в 1950-х – з куркулями і противниками колективізації, в 1960-х – із залишками фашистської агентури, які перейшли на службу західних розвідок, а в 1970-х рр. майор Земан героїчно бореться з дисидентами.

Висвітлюючи події повоєнної історії Чехословаччини, «Земан» інтерпретує її так, що носії комуністичної ідеології завжди праві й мають рацію. Натомість традиційні вороги комуністичного режиму (прислужники західних розвідок, громадяни західних демократій, представники церкви, інтелігенції, антикомуністичного опору чи незалежної культури) показані як люди з неврівноваженою психікою, обтяжені людськими пороками або як відверті кримінальні злочинці та наркомани. Отже, дійові особи у серіалі чітко поляризуються на «своїх» і «чужих».

Чеські дослідники Бланка і Каміл Чінатлові віднаходять у «Земані» своєрідні «кафківські» мотиви: «Молодий Земан з валізою і поліцейським знаряддям (зброєю через плече) крокує безлюдним та похмурим краєм, а вдалечині видно загадкову вежу, яку можна ототожнити з вежею замку. Не можна не помітити асоціацію з романом «Замок» Франца Кафки (1883–1924 рр.). Землемір К. блукає один з пристроєм засніженою країною й марить замком на пагорбі, що віддаляється. І Земан, чоловік на кордоні, намагається змінити світ, але на відміну від героя Кафки, йому це вдається» [5, 60].

«Кризовим» подіям «Празької весни» 1967–1969 рр. присвячені три серії серіалу: «Клоуни», «Цькування», «Колодязь» (24, 25, 26 серії), сценаристом яких став Їржі Прохазка (1925–1993 рр.), відомий письменник та друг Ї. Секвенса (саме він надав фільму ідеологічного забарвлення).

У серії «Клоуни» під час розслідування замаху на життя співачки одного із празьких кабаре Земан знайомиться зі світом празької богемі, чії художні та політичні погляди викликають у нього незадоволення і неспокій. Земан стикається з Павелом Данішем – молодим героєм з модного балагану, свободолюбивим поетом (а точніше – плагіатором). Ось уривок його віршу:

У тебе є я,
А я маю фантазії,
Коли кажеш «так»,

Говориш дуже тихо...
Твоє ложе – золота клітка
У ній птахи співають,
Твоя цнотливість – злий мрець,
Я маю тримати руки подалі.

Навколо поета метушаться куратори. Журналістка Дагмар Конечна, професор Віктор Браун – сама зарозумілість, вони – енергійні ідеологи боротьби за все особисте проти всього громадського. Витонченим натурам у соціалістичній казармі незатишно. Кураторша готує Даніша чи то в трибуни, чи то одразу в жертви.

Трубадур Даніш у стані алкогольного сп'яніння стріляє в коханку, акторку бальзаківського віку Єву Моулісову, але покровителі модного бунтаря не дають Земану довести до кінця розслідування. Земан та його соратники – лицарі чехословацької держбезпеки – лише зітхали: «Що стало з нашою республікою? Коли ж прийде наш російський друг?»

Про мету опозиції розмірковує полковник Вацлав Каліна: «По-перше, намагатимуться увійти в засоби масової інформації. Це Конечній вдалося: вона працює на телебаченні. По-друге, не здійснюватимуть прямих випадів на адресу партії та соціалізм, а зосередять увагу на їх минулих помилках – коротше, на диктатурі пролетаріату... По-третє, для них дуже важливо порушити наші дружні відносини з Радянським Союзом. Як тільки вони позбавлять партію цих трьох головних опор, вони знищать і її».

Серія «Цькування» розповідає, що в умовах «Празької весни» Земан зазнає переслідувань і звинувачень з боку правозахисників та журналістів за участь у політичних репресіях початку 1950-х рр. Це найсильніша сцена серіалу: судилище над Земаном. Обвинувачі – богема, вихолощені декаденти, правдолюбів, які полюбляють вечеряти у гостинному домі західнонімецького дипломата. Професор, актор, письменник, журналістка, дипломат... У цих все продумано, вони – терті демагоги. Якщо ти потрапив у творчу обойму – дуже важко не піддатися спокусі, не впасти в самозакоханість. Ті, хто не з їх оточення, – недолюди. Але на стороні майора – гальорка. Колгоспники, роботяги – чорна якість. І дивляться вони на чеських перебудовників з ненавистю і погрозою. У цих кадрах – бойова соціальна правда: Гусак зробив ставку на «трудолюбів», приборкавши постійно невдоволений чванливий прошарок. Незважаючи на моральну перемогу на суді, кращого криміналіста Чехословаччини понизили до дільничного [1].

Серія «Колодязь» про те, як ошельмований і позбавлений своєї посади Земан продовжує службу на дрібній поліцейській посаді. На прохання друзів він їде в селище Вонокласи неподалік Праги, де успішно розслідує жорстоке вбивство заможної селянської родини, яке сталося там. Апокаліптичний образ «колодязя» та трагедія родини Бруни є

своєрідною метафорою «Празької весни». Повернувшись до Праги, Земан дізнається про зняття О. Дубчека та свою реабілітацію.

«Антигерої» вказаних трьох серій серіалу мали свої реальні прообрази: Павел Даніш – письменник Ян Бенеш, Єва Моулісова – співачка Марта Кубішова, Віктор Браун – професор Вацлав Черний [8].

Знайшла висвітлення у серіалі й «українська тема». У 4-й серії «Рубінові хрести» про події 1947 р. у завуальованій формі показано перехід на Захід частин УПА через територію Чехословаччини [4]. Йдеться про історію викриття бандерівської підпільної мережі у Чехії, яка мало стосується реальних подій 1947 р. Бандерівці, котрих чомусь звали Мауер і Клебер, хочуть пограбувати сейф з грошима та перейти через кордон до Австрії. Вони зв'язуються з католицькими ченцями, яким треба нелегально перевезти на Захід свої скарби. Однак, чехословацькі криміналісти мають серед них свою людину, й уже недалеко від кордону всіх затримують [2].

Вперше «Земан» транслиювався Чехословацьким телебаченням у 1976–1980 рр., до листопада 1989 р. кілька разів транслиювався як увесь серіал, так і окремі серії (до «червоних» днів календаря). «Земан» з успіхом транслиювався і в державах соціалістичної співдружності, зокрема в НДР та СРСР. Після виходу фільму на екран Прохазка переробив літературний сценарій фільму в цикл детективних повістей і оповідань про майора Земана.

Після 1989 р. серіал «Земан» вперше транслиювався Чеським телебаченням у 1999–2000 рр. (у Словаччині 1998 р. – приватний телеканал «Маркіза»), що викликало хвилю дискусій та контрверсійних реакцій (дивіться: Когоутек Я. Публічна полеміка щодо трансляції телевізійного серіалу «30 випадків майора Земана» чеським телебаченням після 1989 р.) [6]. Чеське телебачення доповнило показ документальними сюжетами «Тридцять повернень».

Отже, телевізійний серіал «Земан» став яскравим свідченням того, як в умовах правлячого комуністичного режиму художня творчість перетворюється на інструмент пропаганди, контрпропаганди та моделювання меморативної політики. Секвенс, прихильник гусаківської «нормалізації», показав історичні події з точки зору правовірного комуніста. Авторський колектив серіалу максимально наблизився до компартійної точки зору на процеси, які відбувалися в країні, а саме до гусаківської теорії про два типи суспільної деформації у процесі будівництва розвинутого соціалізму – готвальдівські репресії та помірковану лібералізацію 1960-х рр. Відповідно до якої «Празька весна» 1968 р. ототожнювалася ледь не зі злочинами режиму 1950-х рр.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Замостьянов А. Наш друг Земан. URL: <http://www.lgz.ru/article/nas-drug-zeman>.
2. Томек М. Українець як ворог: українські націоналісти у чехословацькій та радянській кінематографії. URL: <http://www.tomek-miroslav.academia.edu>.
3. Тридцать случаев майора Земана. URL: http://www.ru.wikipedia.org/wiki/тридцать_случаев_майора_земана.
4. 30 případů majora Zemana [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cz.wikipedia.org/wiki/30_případů_majora_zemana.
5. Činatl B., Činatl K. Zeman – rudy gentleman. *James Bond a major Zeman: ideologizující vzorce vypravení* / Ed. P. Bilek. Přeborn-Lyomyšl: Pistorius & Olšanska-Paseka, 2007. S. 40–60.
6. Kohoutek J. Veřejná polemika o uvedení seriálu Třicet případů majora Zemana v České televizi po roce 1989 (diskurzivní analýza českého celostátního tisku) / Filosofická fakulta Ústav filmu a audiovizuální kultury Masarykova universita. Brno, 2011. 202 s.
7. Růžička D. Major Zeman – propaganda nebo krimi? Zákulisí vzniku televizního seriálu. Praha: Práh, 2005. 200 s.
8. Strašík L. Major Zeman jako pravdivý obraz novodobých československých dějin? URL.: <http://www.českatelevize.cz/ct24/kultura/12>.

Фільмографія

1. Třicet případů majora Zemana (ČSSR, Filmové studio Barrandov. Distribuce: Československá televize Praha. Ústřední redakce 1974–1979).

Історична наука та історична пам'ять

ПРО ЩО ПРОМОВЛЯЮТЬ ПЕЙЗАЖ І КАМЕНІ – НОСІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ЕПОХИ ВІКІНГІВ

Курзенкова Алла

Runic monuments are considered as an example of the material embodiment of the Age of Vikings, public art and Historical Memory. The Scandinavian runic stones of the Age of Vikings are eyewitnesses of existence of Viking trade, mini-narratives about landscape of the Age of Vikings and an introduction of Christianity. In many respects runic inscriptions are symbols of the new research course of historical researches.

Key words: Age of Vikings, runic stones, landscape, memory.